

Jovana
Milovanović

Filozofski fakultet
Univerziteta u Beogradu,
Odeljenje za istoriju umetnosti

Arhitektura i vizuelne umetnosti u jugoslovenskom kontekstu: 1918 – 1941.

Urednici:

Aleksandar Kadjević
i Aleksandra Ilijevski

Univerzitet u Beogradu,
Filozofski fakultet,
Institut za istoriju umetnosti,
2021.

Recenzenti:
Zlatko Karač, Lidija Merenik,
Irina Subotić i
Aleksandra Stupar

378 str.

ISBN 978-86-6427-161-5

Knjiga *Arhitektura i vizuelne umetnosti u jugoslovenskom kontekstu: 1918 – 1941.* objedinila je radove autora iz Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije, što joj daje međunarodni karakter i značaj. Povijesna distanca od gotovo tri desetljeća nakon nestanka jugoslavenske države s međunarodne scene omogućila je da se iskustvo suživota i stvaralaštva u prvoj Jugoslaviji sagleda u svojoj ukupnosti, te da u okviru jedne publikacije objedine partikularne umjetničko-arhitektonske prakse. Monografija je podijeljena na

dvije glavne cjeline naslovljene *I. Arhitektura* i *II. Kulturni kontekst vizuelnih umetnosti*; prvi poglavlje, posvećeno arhitekturi, sadrži tri potpoglavlja: *Arhitekti i institucije*, *Arhitekti i umetničke grupe*, *Arhitektura i javnost*, dok drugo poglavlje nije podijeljeno na manje cjeline. Većina tekstova u prvom poglavlju posvećena je odnosu između institucija novoformirane države i arhitekata, u kojima je obrađen rad pojedinaca u državnom angažmanu, privatnoj praksi, kao i objekti specifične tipologije koje je financirala

država. Dvojica autora, Milan Đurić i Nebojša Antešević, oslonivši se na teorijske okvire, analizirali su stanje arhitektonske profesije i status arhitekta u Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Zakonski institucionalni okviri donijeli su promjene u ovom području, a najviše su bile vidljive u utvrđivanju obrazovnih centara, osim u Beogradu, i u Zagrebu i Ljubljani. Važnost visokoškolskih tehničkih ustanova u razvoju umjetničke i tehničke kulture u mladoj Kraljevini analizirala je Biljana Mišić, posebno istakavši promjene do kojih je došlo u Zagrebu i Ljubljani nakon 1918. godine. Usprkos pojedinačnim inicijativama da se uspostavi suradnja između tri visokoškolske tehničke ustanove, do toga nikada zapravo nije došlo, što je bila posljedica izostanka sistematski organizirane službene suradnje unutar Kraljevine.

Važna promjena u promišljanju arhitekture, urbanizma, dizajna i vizualnih umjetnosti nastupila je uspostavljanjem pravca, odnosno, sustava mišljenja Bauhaus, čije su škole pohađali i studenti s prostora Kraljevine SHS/KJ. Studiranje i potonji angažman šestoro studenata, od kojih je dvoje završilo program u cijelosti, razmatrala je Aida Abadžić Hodžić, zaključivši da refleksije Bauhauusa na jugoslavenskom prostoru nisu izravno nastavljene kroz djelovanje spomenutih studenata, ali da su putem eksperimentalnih i edukativnih modela utjecali na stvaratelje u Jugoslaviji poslije Drugog svjetskog rata. Graditeljsku praksu u Crnoj Gori u razdoblju između dva svjetska rata okarakterizirale su službene institucionalne prilike na razini cijele zemlje. Najveći je broj graditelja, kako u tekstu iznosi Slađana Žunjić, bio školovan na sveučilištima u Beogradu, potom i u Zagrebu, a svoj trag u Crnoj Gori su ostavili i ruski imigranti kao važan graditeljski faktor u ovom periodu. Marija Pokrajac nastojala je rasvijetliti privatnu projektantsku praksu u Srbiji u naznačenom razdoblju, koja je do sada izmicala pažnji istraživača, iznijevši pregled najvažnijih projektantskih biroa koji su nastojali nadomjestiti devastirani građevinski fond nakon Velikog rata, čija je posljedica bila i popularizacija i razvoj arhitektonske struke. U razdoblju između dva rata ostvaren je značajan napredak u obrazovanju arhitekata u Srbiji čemu je pažnju posvetio Tadija Stefanović, ukazavši na više generacija znamenitih arhitekata i profesora koji su ostvarili velik doprinos, kako u nastavnim, tako i u graditeljskim tokovima. Razmatrajući ulogu Kluba studenata arhitekture u Beogradu u svjetlu društvenih strujanja, Marina Pavlović izvela je

zaključak da su izložbe ovog studentskog udruženja bile odjek konzervativnih graditeljskih praksi i normi uronjenih u opći kontekst, a koje nisu dopirale do avangardnih stremljenja zastupljenih u Europi toga doba. Proučavanju dizajna interijera i namještaja u međuratnom Beogradu pristupila je Vladana Putnik Prica, istakavši doprinos Škole za primenu dekorativne umjetnosti, koji je uspjela postići u relativno kratko vrijeme djelovanja od jednog desetljeća. Ovu su školu pretežno pohađale žene što je doprinijelo afirmaciji i prisustvu umjetnica i dizajnerica u Kraljevini Jugoslaviji. Značaj međunarodnih izložbi opstao je i u međuratnoj epohi, a nacionalne paviljone jugoslavenske države tumačila je Aleksandra Stamenković, ističući da arhitektura nacionalnih paviljona nije bila samo kreativno stvaralaštvo umjetnika, već i odraz društvenih i državnih procesa utjelovljenih u estetskim principima monumentalnosti, simetrije, reda i hijerarhije. Gradovi koji su se prije Velikog rata nalazili unutar granica Austro-Ugarske Monarhije u međuratnom su razdoblju doživjeli značajnu transformaciju, što je bio slučaj i s Novim Sadom. Valentina Vuković pažnju je posvetila ovlaštenim novosadskim graditeljima čije je multietničko podrijetlo i obrazovanje u različitim sveučilišnim centrima dalo specifičan pečat novosadskim graditeljskim ostvarenjima. Važnost ruskih imigranata u međuratnoj arhitektonskoj praksi Kraljevine SHS/Jugoslavije naglašavana je u više navrata, a među njima, možda i najistaknutiju ulogu imao je Nikolaj Petrovič Krasnov čiju je plodotvornu suradnju s državnim ustanovama analizirala Đurđija Borovnjak. Razvoj industrije u prvim desetljećima 20. stoljeća uvjetovalo je povećanje broja radnika, što je utjecalo na usložnjavanje socijalne slike u međuratnoj Jugoslaviji. Nastanak radničke klase odrazio se i na projektantsku praksu, što se našlo u središtu tumačenja Ane Radovanac Živanov. Ona je pažnju posvetila najraznovrsnijim objektima koji su imali specifičan odjek u modernističkom arhitektonskom izrazu, a bili su namijenjeni različitim potrebama radnika i njihovih porodica, te su ih prihvatile čak i državne institucije. Arhitekturu financijskih ustanova u prvoj Jugoslaviji analizirao je Aleksandar Kadrijević, posebnu pažnju posvetivši objektima koje je projektirao Bogdan Nestorović. Kao projektant Narodne banke, Nestorović je izveo nekolicinu objekata na prostoru čitave Kraljevine, približno ujednačenog unutrašnjeg rasporeda i različitog vanjskog oblikovanja, koji, prema

navodima autora, tek čekaju podrobno tumačenje. Djelovanje arhitekta i konzervatora Ivana Zdravkovića u razdoblju između dva svjetska rata detaljno je obradila Aleksandra Ilijevski – od perioda njegovog školovanja, preko projektantske, do znanstvene aktivnosti. Autorica je istaknula Zdravkovićev značaj i zalaganja u učvršćivanju modernističkih stavova u konzervativnoj sredini međuratne Kraljevine. Razvoj sportske kulture doživio je ekspanziju dvadesetih i tridesetih godina što se odrazilo u izgradnji sportskih objekata, kako u čvrstom materijalu, tako i od privremenih, čiju je realizaciju pomagala kraljevska porodica, dajući im službeni karakter, kako je zaključila Marija Pavlović. U drugom i trećem, a posebno u četvrtom desetljeću 20. stoljeća Skoplje je doživjelo tranziciju od orijentalne varoši do grada urednog prema europskim, modernističkim tendencijama, zahvaljujući promijenjenim društveno-političkim okolnostima. Jelena Nenadović i Jana Milosavljević zbornik su obogatile tekstem posvećenim projektantskom angažmanu beogradskih arhitekata koji su dali nemjerljiv doprinos na polju urbanizma i arhitekture današnje prijestolnice Republike Sjeverne Makedonije.

Važna karakteristika djelovanja arhitekata i likovnih umjetnika između dva svjetska rata bilo je udruživanje u grupe na osnovi specifičnih profilacija koje su se temeljile na srodnim političkim, stilskim opredjeljenjima, ali i na osnovi pripadnosti određenoj društvenoj grupi. Udruženje umjetnika Zemlja ostavilo je traga na međuratnoj hrvatskoj sceni, a djelovanje arhitekata ovog udruženja u Dalmaciji analizirao je Antun Baće, istakavši različite aspekte nehomogene arhitektonske prakse članova Zemlje. Tri autorice obrađivale su pojedinačna djelovanja Jana Dubovića, Milana Zlokovića i Dušana Babića u okviru Grupe arhitekata modernog pravca koja je imala odlučujuću ulogu u popularizaciji i interpretaciji moderne arhitekture u Srbiji. Dubovi je svoja najznačajnija djela projektirao kao član GAMP-a čime se bavila Dijana Milašinović Marić, dok je ova grupa također bila veoma značajna u procesu uspostavljanja autentičnog izraza Milana Zlokovića, kako navodi Angelina Banković. Sagledana je i djelatnost arhitekta Dušana Babića u kontekstu GAMP-a, koja je pored toga, bila uvjetovana tržišnim željama investitora i naručioca što je primijetila Jelena Gačić.

Arhitektonska djelatnost između dva svjetska rata svoje odjeke imala je i u časopisima, naročito

avangardnima, koji postaju sve zastupljeniji dvadesetih godina prošlog stoljeća. Autorica Jasna Galjer tumačila je časopise i arhitektonsku kritiku u Hrvatskoj dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća, posvetivši pažnju glavnim akterima, idejama i ideologijama koji su predodredili pisanje o arhitekturi tog razdoblja. Promatrano povijesno razdoblje u velikoj je mjeri bilo određeno internacionalizacijom zbivanja na europskoj umjetničkoj sceni pojavom avangardnih djelovanja koja su bila nerazdvojna od časopisa. Najpoznatiji i jedini autohtoni avangardni pokret u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, zenitizam, ne može se zamisliti bez svog glasila *Zenita* u kojem je i arhitektura dobila značajno mjesto. Pitanju zenitističke arhitekture zasnovane na konstruktivizmu i vizionarskoj arhitekturi pažnju je posvetila Vesna Kruljac zaključivši da je idejno-ideološka paradigma zastupljena u *Zenitu*, prije svega kroz stvaralaštvo Joa Kleka, postavila nove temelje shvaćanju društvene funkcije arhitekture. U radu slovenske autorice Alenke Di Battista analizirana je revija *Arhitektura* koja je, unatoč kratkotrajnom izlaženju između 1931. i 1934. godine, označila iskorak u dotadašnjoj praksi izdavanja stručne arhitekturne periodike. Autorica ističe naprednost revije *Arhitektura* koja se mogla usporediti sa specifičnom vrstom europskih arhitektonskih časopisa, istovremeno predstavljajući jedan od prvih pokušaja legitimiranja i promocije zajedničke jugoslavenske arhitekture u zemlji i inozemstvu. U časopisu *Umetnički pregled* koji je izlazio u osvit Drugog svjetskog rata mogla se naći i suvremena arhitektonska kritika čiju je metodologiju u formiranju kritičkih osvrtâ analizirao Ivan R. Marković. Autor zapaža da je najmanje pažnje bilo posvećeno suvremenoj arhitekturi, a najviše renesansnoj i baroknoj, naročito primjerima iz Italije i Hrvatske, čije je sagledavanje odisalo pristranošću autora. Stambeno pitanje u međuratnom dobu bilo je važna tema koju je uzrokovala devastacija Beograda u Velikom ratu, što je za posljedicu imalo veliku stambenu krizu. Time se pozabavila Zlata Vuksanović Macura zaključivši da nije bilo naročito zanimanja domaćih arhitekata za probleme stanovanja „malih ljudi”, već da su graditelji bilo orijentirani k pripadnicima građanske elite koja je činila naručitelje. Niz nepovoljnih životnih okolnosti koje su nastupile kao posljedica Prvog svjetskog rata i karakterizirale su to vrijeme trebalo je nadići novim urbanističkim konceptima. Dragana Čorović se u svojoj studiji osvrnula na odnos

prema prirodi u međuratnom periodu, odnosno odnosu između urbanog života i zelenih površina. U javnom diskursu pitanja modernizacije zelenih prostora u okviru gradskih struktura sve su više dobivale na značaju što je bio odraz svojevrsne emancipacije promišljanja urbanističkih, komunalnih i društvenih problema.

Drugi dio monografije posvećen je raznovrsnim pitanjima likovnih umjetnosti i vizualne kulture koje su u sebi objedinile sve divergentnosti epohe krećući se od avangardnih istupa do povratka tradiciji i klasičnim izrazima. Kontradiktornost epohe prikazao je Igor Borozan u studiji posvećenoj portretima porodice Karadorđević modernističkog slikara Jovana Bijelića. Tradicionalnu, reprezentacijsku formu vladarskog portreta umjetnik je preradio zadržavši esencijalne odrednice vladarske slike, nadograđivši ih modernističkim likovnim postupkom. Jasmina Trajkov doprinijela je radom posvećenim Jugoslovenskim umetničkim izložbama koje su se održavale od 1904. kao anticipacija južnoslavenskog zajedništva, ali i nakon nastanka Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1922. i 1927. godine. Na ovim izložbama koje su doživjele moralni i materijalni neuspjeh, krhkost jugoslavenskog zajedništva postala je izražena kako u političkom, tako i u umjetničkom pogledu, kao i duboka podijeljenost društva koju je bilo gotovo nemoguće prevladati. Preobražaj jugoslavenske ideje od početnog oduševljenja do krajnjeg razočaranja u domenu kulturnog djelovanja paradigmatki se prelama na primjeru ličnosti kakav je bio Kosta Strajnić. Vinko Srhoj, kao poznavatelj Strajnićevo djelovanja, uspio je izvesti genezu njegovog ideološko-stilskog opredjeljenja koje se kretalo od proroka nacionalne umjetnosti do zagovaratelja „instinktivnog slikarstva” i djelovanja na lokalnoj umjetničkoj sceni koje je rezultiralo autentičnom varijantom kolorizma ostvarenom u Dubrovniku. Tumačenje vizualne kulture nastale u kontekstu časopisa *Zenit* našlo se u fokusu tri autora. Sofija Merenik analizirala je formiranje i ranu ekspresionističku fazu časopisa *Zenit* koju je karakterizirala okrenutost humanističkim idejama, pacifizmu i specifičnim emocionalnim stanjima čovjeka. Ljubomir Micić je na tragu suvremenih avangardnih pokreta formulirao diskurs o „novoj umjetnosti” što je trebalo ponuditi strategiju kulturne revizije vrijednosti. Tumačeći Micićevo koncept „nove umjetnosti” i paradigmu Barbarogenija koji je bio nosilac njegove ideje, Jasmina Čubrilo uviđa da one ipak ostaju nerazrađene do

kraja, na nivou implikacije, više nego eksplikacije. Treći tekst doprinos je Jerka Denegrija koji je istakao suradnju Mihaila S. Petrova s ovim časopisom kao važnu etapu u ukupnom potonjem djelovanju umjetnika. Ostvarenju punog potencijala Petrova, koji se među prvima oslonio na moderni izraz i avangardnu formu u mediju grafike, u domaćoj sredini, nedvosmisleno je doprinijelo njegovo duhovno sazrijevanje u atmosferi avangardnih pokreta u kojima je istaknuto mjesto zauzimaju zenitizam i *Zenit*.

Kompleksnost likovnog djelovanja u međuratnoj Jugoslaviji ilustrira koegzistencija stilski, duhovno i intelektualno potpuno suprotnih ozračja. Politički i društveni prevrat Oktobarske revolucije naročito se odrazio na stvaralačku klimu u domaćoj sredini, u kojoj su trag ostavili i ruski emigranti ikonopisci i živopisci čiji je rad istraživala Jelena Mežinski Milovanović. Okupljajući se u različite formalne i neformalne grupe i udruženja u domeni pravoslavne crkvene umjetnosti, ruski umjetnici prenose u novu sredinu stvaralaštvo čiji je razvoj bio nemoguć u matičnoj sredini, kao i ideološke strategije plasirane kroz religiozno slikarstvo u službi vladarske ideologije. Paralelno s djelovanjem umjetnika bliskim vladarskom, službenom krugu, djelovali su umjetnici koji su bili nosioci socijalne, angažirane umjetnosti kakva je bila umjetnička grupa *Život*. Marijana Vaščić analizirala je kratkotrajno djelovanje ove grupe na likovnoj i političkoj sceni Kraljevine Jugoslavije zaključivši da je situacija koja je uzrokovala njihovu pojavu u takvoj formi bila istovremeno i njihova najveća prepreka. Trag na sceni međuratne Jugoslavije ostavila je također sarajevska grupa *Četvorica* čija je povezanost s Grupom sarajevskih književnika utjecala na kulturnu klimu u bosanskohercegovačkoj kulturnoj stvarnosti. Grupu *Četvorica* odlikovalo je odsustvo homogenosti, što je bio slučaj i s umjetničkom grupom *Život*, što se dalje prelijevalo, kako navodi Dragan Čihorić, i na nemogućnost da se ostvari ideal kolektivne imaginacije i hermetizacije iskustvenih pretpostavki pojedinca unutar grupe. Na hrvatskoj umjetničkoj sceni istovremeno je oformljena *Grupa trojice* koju su činili Ljubo Babić, Vladimir Becić i Jerolim Miše, u okviru koje su tragali za nacionalnim izrazom i političkom pozicijom trojice slikara. Ana Šeparović u kritički intoniranom tekstu nastoji demistificirati autoritet spomenutih slikara koji su nametnuli u sagledavanju hrvatske moderne umjetnosti, ukazujući na ograničeni, elitistički pristup umjetnosti

i kulturi koji su trojica zagovarala, isključujući iz stvaranja i konzumacije čitave društvene grupe. Usprkos trvenjima među narodima koji su tvorili državu Južnih Slavena između dva rata, dolazilo je i do međusobne suradnje, pogotovo u krugovima političkih istomišljenika koji su pripadali lijevo orijentiranoj hrvatskoj i jugoslavenskoj eliti, čemu je pažnju posvetio Petar Prelog. Udruženje umjetnika Zemlja iz Zagreba i časopis *Danas* koji je kratkotrajno izlazio u Beogradu odlikovalo je istovjetno intelektualno utemeljenje predvođeno Miroslavom Krležom, objedinjeno u idealu da se sjedine umjetnost i revolucija, koja će se ipak ispostaviti kao nedostižna.

Specifični *zeitgeist* koji je obilježio desetljeća između svjetskih ratova iznjedrio je interes za primijenjenu umjetnost koje je iniciralo osnivanje Udruženja za promicanje umjetničkog obrta Djelo čiji je cilj bio da se oformi prostor za „novu, dekorativnu umjetnost”. Lovorka Magaš Bilandžić donosi pionirski, sveobuhvatan tekst koji osvjetljava udruženje Djelo u internacionalnom i državnom kontekstu, iznoseći analizu lokalne proizvodnje, izgradnje vizualnog vokabulara koji odgovara estetskim i funkcionalnim potrebama vremena i suvremenog čovjeka, u čemu je istaknutu ulogu imao Tomislav Krizman. U istom periodu veliki broj jugoslavenskih umjetnika je živio u Parizu gdje se krajem 1938. godine okupljaju oko Udruženja jugoslovenskih umjetnika u Francuskoj koje je osnovano radi podrške i promocije svojih članova. Uvid u izlagačku djelatnost udruženja i popis članova donosi Gordana Krstić Faj u svom radu, skrećući pažnju na jugoslavensko-francuske veze i značaj Udruženja koje se ugasilo usporedo s nestankom derivata druge Jugoslavije. Prisustvo ruske emigracije u Beogradu naročito je ostavilo traga na kazališno stvaralaštvo u kojem je važnu ulogu imao ruski slikar, arhitekt i scenograf Leonid Mihailovič Brailovski koji je nakon iskustva u vodećim moskovskim kazalištima radio u Narodnom pozorištu u Beogradu. O kratkom periodu tijekom kojeg je bračni par Brailovski boravio u Beogradu (1921. – 1924.) pisao je Nikola Piperski, istakavši uspostavljanje kazališne scenografije kao zasebne umjetničke discipline na visokom estetskom nivou. Sredinom 1930-ih u okviru izdavačke djelatnosti Narodnog pozorišta javljaju se časopisi *Pozorišni list* (1934/35.) koji je nastavio izdavačku aktivnost s početka stoljeća i glasilo *Scena* (1935. – 1941.) koje se kronološki nastavlja na *Pozorišni list*. Tumačenjem izdavačke

aktivnosti Narodnog kazališta Jelica Stevanović zaključuje da se srpski nacionalni teatar u navedenom razdoblju nije mnogo razlikovao od kazališta na Zapadu koja su istovremeno nastojala nadvladati krizne situacije koje su obilježile ovaj period, kao što su ekonomska, stvaralačka i kriza publike. U svom prilogu zborniku Katarina Jović obrađivala je priloge Bogomira Aćimovića Dalme u *Nedeljnim ilustracijama*, posvećene francuskim izložbama i jugoslavenskim umjetnicima u Parizu. Članci objavljeni 1931. i 1932. godine u kojima se osvrtao na jugoslavenske i francuske umjetnike, svjedočanstvo su o Dalminim pogledima na umjetnost, s tri pozicije, stvaralaca, pisca i kritičara, dodatno informirajući beogradsku javnost o suvremenom umjetničkom životu u Francuskoj. O djelima jugoslavenske umjetnosti iz zbirke Etnografskog muzeja u Beogradu pisala je Vjera Medić, navodeći da ona, prije svega, imaju ilustrativni karakter i funkciju vizualnog izvora za proučavanje tradicionalne kulture Srba i drugih naroda u 19. i 20. stoljeća. Ovu zbirku činili su radovi umjetnika iz Srbije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, ali i Češke i Rusije, a na njezino formiranje utjecala su složena umjetnička scena, kulturna politika, kao i diferencijacija djelatnosti ustanova, institucija i umjetnika. Kapitalni projekat izveden u ovom razdoblju bila je izgradnja i unutrašnje uređenje Dvorskog kompleksa na Dedinju. O oblikovanju interijera Uprave dvora, Starog i Novog dvora, a potom palača na Dedinju pisala je Biljana Crvenković, zaključivši da su te dekorativne cjeline trebale predstavljati državu kao sastavni dio europskog kulturnog prostora, ali i da omogući materijalizaciju ideološko-političkih vizija o jugoslavenskoj državi i narodu upotrebom različitih povijesnih stilova. Dijana Metlič bavila se razvojem filmske industrije u Kraljevini SHS, analizirajući reviju *Kinofon*, obilježenu snagom ličnosti Branka Ve Poljanskog, rođenog brata Ljubomira Micića, koji je želio iskustva i domete iz inozemstva prenijeti u Kraljevinu. Ova revija postala je uzor brojnim potonjim ilustriranim izdanjima, te je zalaganjima pojedinca rođena filmska kultura na ovim prostorima, koja će u 20. stoljeću odnijeti apsolutnu pobjedu u pogledu popularnosti među publikom.

Doprinos knjige *Arhitektura i vizuelne umjetnosti u jugoslovenskom kontekstu: 1918 – 1941.* ogleđa se u brojnosti i složenosti tema, metodološki precizno obrađenih. Pitanja arhitektonske teorije i prakse analizirana u monografiji, određena

institucionalnim, državnim i društvenim kontekstom, predočavaju specifičnost epohe i podneblja koje se prvi put našlo u zajedničkoj državi, na povijesnoj razdjelnici kakvo je bilo razdoblje između dva svjetska rata. Rađanje novih medija i populariziranje do tada manje zastupljenih, poput primijenjene umjetnosti i dizajna, svjedoči o pokušajima da se uhvati korak s razvijenijim sredinama koji je često poduziman na osobnu inicijativu. Teme

likovnosti obrađene u zborniku predstavljaju mozaik stvaralačkih pristupa i profila umjetnika, te ilustriraju kulturnu i umjetničku povijest Kraljevine SHS/Jugoslavije u punoj idejnoj i ideološkoj složenosti. Pored brojnih odgovora ponuđenih u knjizi, njezin naročiti značaj ogleda se u dijapazonu novih pitanja koja će zasigurno predstavljati poticaj novim istraživačkim poduhvatima i suradnji na regionalnoj razini.